

ELS CORRENTS ÈTICS DE L' HEL·LENISME

Ramon ALCOBERRO

UOC

Publicat dins el text coordinat per Francesc NUÑEZ MOSTEO i Pau ALSINA GONZÁLEZ, 'FILOSOFIA – Curs de preparació per a l'accés a la Universitat per als més grans de 25 anys'. – EDUCACIÓ ON LINE – UNIVERSITAT OBERTA DE CATALUNYA, 2008

ÍNDEX

I.- Introducció

II.- Objectius

III.- Mapa conceptual

IV.- Continguts

1. Les conseqüències culturals d'una conquesta
 - 1.1 Individualisme i teràpia de l'ànima
 - 1.2 Característiques generals del pensament hel·lenístic
2. El cinisme antic
3. Pirró i l'escepticisme
4. L'Epicureisme
 - 4.1. El *tetrafarmacon*
 - 4.2. El plaer epicuri
5. Els estoics i l'ordre de les coses
 - 5.1. Ciutadans del món

V.- Resum

VI.- Exercicis

VII.- Cas pràctic

VIII.- Material didàctic en suport web i bibliografia

IX.- Glossari

I.- Introducció

La filosofia hel·lenística ha arrossegat tradicionalment una injusta fama de 'menor', especialment quan se la compara amb els presocràtics, que representen el moment de naixement del vocabulari filosòfic i de les grans preguntes sobre el *logos*, o si se l'acara amb Plató i Aristòtil, clàssics inevitables i origen de debats que encara duren avui (sobre la naturalesa de les Idees, sobre el bon govern, sobre la felicitat...). Per contraposició la filosofia hel·lenística sembla trobar el seu lloc quan se la defineix pel que 'ja no és' –per tot allò que després d'Alexandre Magne ha passat avall: ja no existeix l'autonomia de la polis ni la discussió a l'àgora, sinó un imperi militaritzat, ja no es planteja un debat sobre grans problemes ontològics, sinó sobre la conducta individual, ja no es creuen possibles sortides col·lectives sinó que es tracta de salvar la individualitat més subjectiva, ja no es vol educar el ciutadà, sinó que es pren com a model el 'savi'. I la saviesa ja no sembla tenir un caire afirmatiu, sinó que és bàsicament centrada en el conreu de la subjectivitat més descarnada.

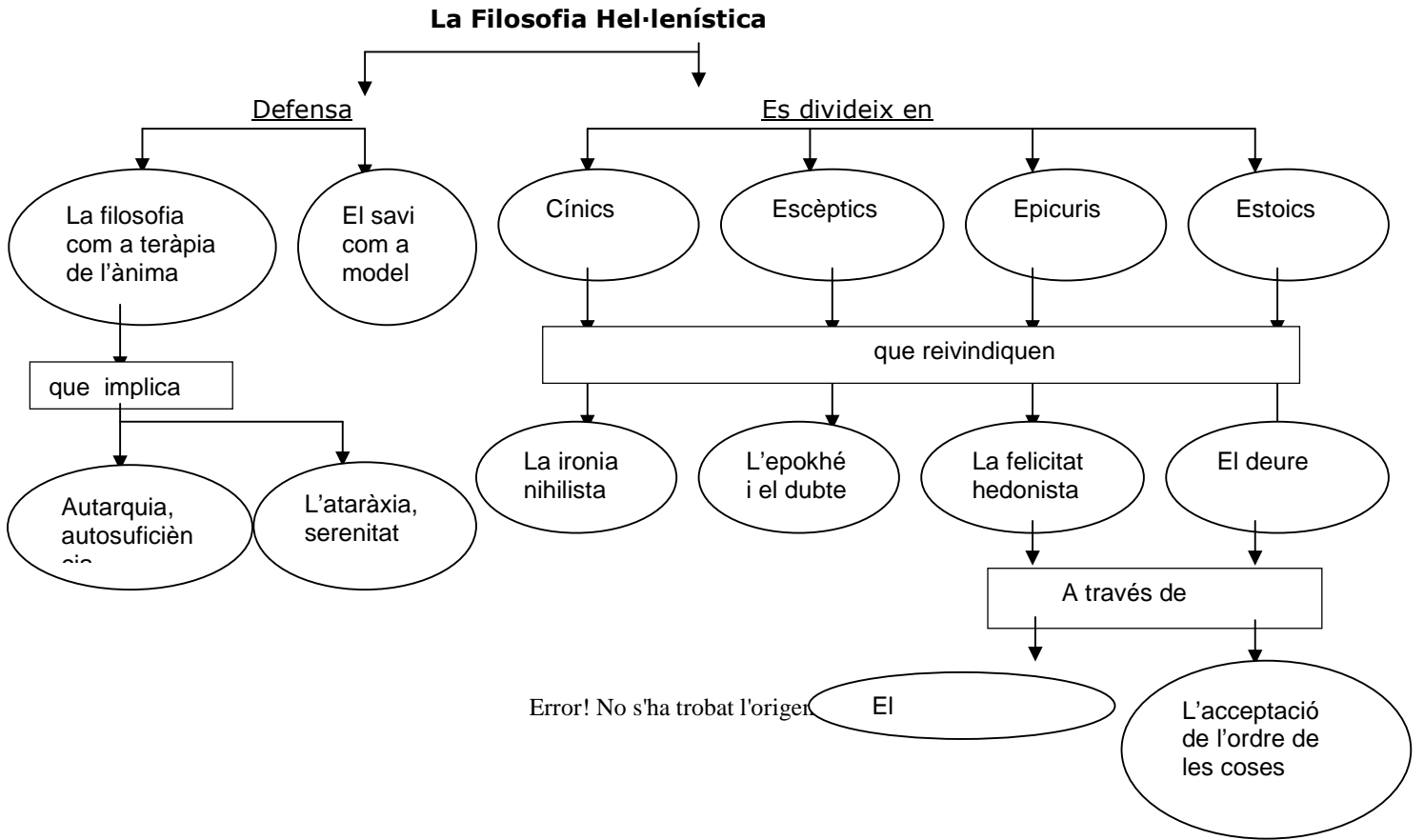
Però a poc que ho observem de prop, ens adonarem que la filosofia hel·lenística i el moment imperial s'assemblen força a la nostra situació actual. Com el moment postalexandrí, també el nostre present històric es presenta a Occident rossegat pel dubte. També avui es cospa una notable distància entre els individus i el poder, també avui patim una inevitable malfiança envers les 'grans paraules', també avui tendim a sobrevalorar les emocions, a tancar-nos en la vida privada i a cercar sortides personals a problemes col·lectius. També avui ens creiem cosmopolites per por a sentir-nos provincians. Avui el món tecnològic sembla que empetiteix els individus; ahir la conquesta de l'imperi persa per Alexandre i l'extensió de la cultura grega per Orient va fer perdre la confiança en la ciutadania que era el distintiu bàsic del món grec clàssic.

Analitzar els corrents filosòfics hel·lenístics resulta apassionant perquè més enllà de l'anàlisi de l'amistat en els epicuris o del deure en els estoics, descobrim en tot el període unes profundes analogies, sovint, inesperades, amb la situació dels humans en aquesta època nostra de consciència postmoderna.

II.- Objectius:

- 1. Conèixer les propostes més significatives dels corrents filosòfics hel·lenístics especialment en l'àmbit de la filosofia moral.**
- 2. Relacionar les escoles filosòfiques hel·lenístiques amb el seu context històric i cultural i, particularment, amb la crisi de la polis després d'Alexandre Magne.**
- 3. Valorar l'aportació de les filosofies hel·lenístiques i especialment dels estoics i els epicuris a la gènesi de l'individualisme modern.**
- 4. Aplicar algunes propostes de la filosofia hel·lenística a la via quotidiana.**

III.- Mapa conceptual

IV.- Continguts

1. Les conseqüències culturals d'una conquesta

Les grans expedicions d'Alexandre Magne i la conquesta de l'Orient (334-323 a.C.) produïren una sèrie de canvis polítics i culturals que van destruir els fonaments de les antigues *polis* gregues que ja havien començat a esfondrar-se amb les conquestes del pare d'Alexandre, Filip de Macedònia. Cronològicament, la *filosofia hel·lenística* comença amb la mort d'Alexandre Magne (323 a.C.) i acaba amb la definitiva ocupació d'Egipte per part de Roma i l'extinció de l'imperi làgida l'any 80 abans de Crist.

'Hel·lenístic' és un mot que s'usa des del segle XIX i que proposà l'historiador J.G. Droysen per destacar que en la cultura grega s'havia produït un canvi d'orientació respecte als ideals de l'època clàssica, provocat per les noves estructures polítiques i la nova orientació cultural derivada de l'assentament de l'imperi alexandri.

Amb la mort d'Alexandre s'inicià un llarg període de guerres entre els seus generals, els *diàdocs* ('successors'), que es reparteixen l'Imperi. Va acabar una època centrada en la ciutat-estat (la *polis*) i en va començar una altra d'imperial, o *hel·lenística*, en què els grecs deixen de ser ciutadans lliures que s'autogovernen i esdevenen subdits, regits per administradors o per generals, sovint mercenaris. El poder pertany ara a les noves dinasties militars que es formen a Egipte, Síria, Macedònia i Pèrgam. Això provoca un canvi cultural i moral impressionant que es pot explicar com a *naixement de l'individualisme*.

L'any 324 a.C., Alexandre va ordenar que deu mil soldats i oficials macedònics es casessin amb dones perses: amb això acabava el prejudici racial de la puresa de la sang grega i es volia simbolitzar l'aparició d'una nova era política. La construcció d'una nova capital imperial a Alexandria (a Egipte i no a Grècia) i la divinització d'Alexandre s'ha de considerar dins aquest programa de síntesi cultural cosmopolita.

Hi ha tres fets que marquen el període hel·lenístic des del punt de vista històric: l'esfondrament de la polis –substituïda per les noves monarquies–, l'extensió del grec com a llengua comuna (koiné) de l'administració de l'imperi i la coexistència de

pobles, que porta a fenòmens d'aculturació, de barreja cultural, i d'eclecticisme entre pobles molt diversos, fins generar la nova idea de 'cosmopolitisme'.

1.1 Individualisme i teràpia de l'ànima

Alexandre no volia bastir un imperi grec, sinó "alexandri": una nova societat que fos síntesi d'elements grecs, egipcis i perses. En el nou context les antigues virtuts cíviques basades en la prudència i en la centralitat del diàleg a l'*àgora* es buiden de contingut: del patriotisme i l'*autarquia* (autosuficiència) de les *polis* es passa a cercar l'*autarquia* de l'ànima, subjectiva i emotivista; un cosmopolitisme o universalisme abstracte (pura expressió de la impotència per participar del poder) substitueix la recerca de l'*ethos* polític concret que havia preocupat a Plató i a Aristòtil. La filosofia es concep com una teràpia de l'ànima i la política passa a ser tinguda per un saber administratiu (com si es tractés d'una pura tècnica) o fins i tot com una força negativa en la mesura que és font d'ambicions, de passions i de preocupacions incompatibles amb la suposada impertorbabilitat del savi. Tota la filosofia hel·lenística comparteix el convenciment que el savi no es pot barrejar en la misèria de la ciutat, estrictament incompatible amb la cura de l'ànima. *El que es busca en la el món intel·lectual hel·lenístic no és tant un coneixement teòric sobre el món com una saviesa vital de caire pràctic i adreçada a la supervivència de la subjectivitat en una societat en que ha canviat el marc cultural i geogràfic i en què s'està produint una redifinició del lloc mateix de l'humà.*

La pregunta central de la filosofia hel·lenística ja no és com hem d'articular la *polis* (que havia estat el debat de fons de Sòcrates i els sofistes), ni tan sols com cal conèixer la realitat (el problema que plantejaven Plató i Aristòtil), sinó com cal orientar la vida del *savi*, és a dir la vida de l'home que aspira a la felicitat individual en un context de dolor i de crisi de les velles certes comunitàries. "Savi" i "ciudadà" són arquetips que cal no confondre. Mentre a la ciutadania hi accedeix tothom per naixement, la saviesa és un ideal elitista que demana un esforç de cura de l'ànima i de construcció del caràcter. La saviesa implica una *sàvia tria* i una estètica personal. El discurs filosòfic hel·lenístic no està tan adreçat a la lògica com a una fascinació intel·lectual i a una interiorització moral. És un estil de pensar que fa esment a elements emotius subjectius però curulls de força vital.

Els hel·lenístics són els primers filòsofs grecs que fan l'experiència de la buidor

del llenguatge i d'un cert cansament moral; d'aquí la fascinació que produeixen avui, en la mesura que també vivim en una renovada època imperial, avui –a més– tecnològica.

En profunditat l'home hel·lenístic aspira a esdevenir "savi", home superior; el savi és un home que s'autodomina: no es deixa portar per les passions, sinó que les domestica i voluntàriament se situa al marge de l'ambient groller que constitueix la vida política i el món del diner.

La filosofia hel·lenística i, sobretot, Epicur i els estoics, es proposa una *teràpia de l'ànima*, ordenada a la saviesa profundament personal, en què s'esborra cada cop més la perspectiva comunitària de l'antiga *polis*. Sense aquesta idea segons la qual el món està malalt i la filosofia té una funció medicinal resulta difícil capir l'orientació profunda de tot el període en què de la política (col·lectiva) es passa a l'ètica individual. Els epicuris (i podríem estendre l'observació a totes les escoles del període) tendeixen a no usar el concepte del "fals" sinó de "buit" (*kenos*) per assenyalar que el problema de la veritat no es planteja políticament, sinó en clau subjectiva i emotiva. El que els interessa no és el discurs lògic (que oposa veritable i fals) sinó el discurs emocional o existencial que es planteja l'ús i el sentit a un altre nivell: el del sentit íntim i l'autoconvenciment.

Cal recordar, a més, que a Grècia, com a Roma posteriorment, l'imperi no era vist necessàriament com la forma política opressiva i intolerable que seria avui per a nosaltres. La democràcia de Pèricles al segle Vè –que a posteriori hem mitificat molt– havia sortit a quasi una guerra cada any entre 478 i 431 i havia quedat en la memòria dels antics com una època de mala administració i de desgast militar; l'imperi –com a mínim– garantia una certa pau i a canvi d'un tribut anual assegurava, a més, el comerç i el proveïment de blat i gra provinent de ciutats forasteres, imprescindible, per exemple, en una ciutat tan deficitària com Atenes. El període hel·lenístic pot semblar poc heroic però, en línies generals, i a excepció dels anys brutals immediatament posteriors a la mort d'Alexandre, certament fou més confortable que cap altre d'anterior a Grècia. La decadència no és econòmica sinó d'un altre tipus. Falla el sentit de l'excepcionalitat que els grecs havien tingut sempre com a propi. L'home d'aquest període (el ciutadà, òbviament) ja no és el que "mesura totes les coses" sinó que –ben a l'inrevés – serà mesurat a partir d'elles.

A nivell urbanístic, la ciutat hel·lenística també és diferent a la ciutat grega clàssica. L'àgora perd importància i centralitat, es fan noves places i s'obren avingudes monumentals; davant els temples dels déus s'erigeixen els palaus dels reis –senyal d'una nova organització del poder– i, sobretot, les persones més poderoses es fan construir riques cases de camp que ens recorden la màxima epicúria del "viure amagat".

Els hel·lenístics són sovint erudits i enciclopedistes, formats en una tradició d'escoles regides per mestres i força jerarquitzades. L'escola de filosofia és una comunitat humana, que implica no només un coneixement sinó una forma o un estil de viure que s'aplega al voltant d'un mestre que és també una personalitat carismàtica. *Filosofar en aquesta època es triar una escola, convertir-se al seu mode de vida i acceptar llurs dogmes.*

1.2 Característiques generals del pensament hel·lenístic

Es podria parlar, per referir-se a aquest moment, d'un període ètic de la filosofia grega. Però l'ètica no és el principi sinó un final en el camí del coneixement i de la 'sàvia tria' vital. Potser amb l'excepció dels cíncics, cap escola hel·lenística no va separar l'ètica de la física i de la lògica (o canònica). L'ètica deriva d'una comprensió de la física i no al contrari, perquè la física és el regne de la necessitat i l'acció humana s'ha d'emmarcar dins l'àmbit del necessari per a viure sàviament i ningú que no raoni amb lògica pot viure feliç. Si per a Plató el camí a la filosofia s'inicia amb la matemàtica, també per als filòsofs hel·lenístics, l'ètica forma un sistema amb la lògica i la física com a prolegòmens.

Cronològicament són filosofies hel·lenístiques estrictament i per ordre d'aparició en l'escena cultural les següents escoles o, per millor dir-ho, els següents moviments culturals:

- Els cíncics (de fet, contemporanis de Plató, però amb projecció posterior).
- Pirró i l'escepticisme.
- Epicur i l'epicureisme.
- Els estoics.

Pierre Hadot en la magnífica lliçó *Elogi de la filosofia antiga*, text del seu ingrés al Collège de France (1983), ha remarcat el caire nou que tingué la filosofia hel·lenística i només ens resta recollir i parafrasejar el que ens diu:

1. En primer lloc el filòsof hel·lenístic té la clara *consciència de ser un individu situat al marge*. Hi ha un trencament molt clar entre vida quotidiana (considerada degradada i servil) i actitud filosòfica (que reivindica la seva dignitat moral). Mentre Sòcrates i els sofistes volien filosofar a partir del que passava a la ciutat, els filòsofs hel·lenístics trien la distància i la separació.
2. A més, com s'ha dit, *la filosofia hel·lenística no és per a tothom sinó per al savi*, el nou model d'home superior, que se separa de la massa. El savi cerca –o expressa– una raó universal, cosmopolita. L'home de cada dia, atrafegat al seu món petit, no pot ni imaginar-se el gaudi de la sàvia tria vital en un món purament groller.
3. Convé recordar que *la filosofia hel·lenística, a més, no és tant un mode de pensar com una manera de viure* que sovint s'expressa també en una manera de vestir –cas dels cíncics– o de menjar –cas dels epicuris. Estranger a la polis i a les petites ambicions civils, el filòsof fa gala, fins quasi a extrems patètics, d'una certa llibertat de vida i d'una llibertat de llenguatge o *pharresia* que es reivindica com una capacitat de plantar cara retòricament al poder a canvi de la pobresa i fins de la impotència política pràctica.
4. En la filosofia hel·lenística, *la saviesa apareix, a més, com una forma d'autocontrol*. Viure per als filòsofs de l'època és saber-se en perill i la filosofia és una forma de dominar aquesta situació de por, de perill i de malaltia. Controlar la còlera, la curiositat, el vocabulari, l'interès per la possessió de les riqueses... és una forma vital d'entrenament filosòfic.
5. Però sobretot, *la forma de la filosofia hel·lenística és la meditació*. El discurs interior ocupa el lloc que abans pertocava al discurs públic. Cal comprendre això perquè és, potser, el tema central i l'explicació de l'estil potser pessimista i fosc que avui ens colpeix d'una manera brutal. La forma d'expressió dels sofistes era el discurs, la de Sòcrates i Plató, en canvi, fou el diàleg i la d'Aristòtil és –com la dels metges– el tractat. En canvi els filòsofs hel·lenístics escriuen "meditacions", mot que significa,

etimològicament "exercici". Filosofar és fer proves, meditar interiorment o, per dir-ho amb un polisèmic mot modern "assajar".

Com recorda Hadot a partir d'una frase d'Epicur: *la finalitat de la ciència de la natura és assolir la serenitat de l'ànima*. En un món sotmès al trasbals, la meditació és una forma de rumiar la vida digna de ser viscuda. Hi ha dos ideals de vida centrals en el pensament hel·lenístic, compartits per les diverses escoles: *autarquia* i *ataràxia*. Qui els realitza viu amb plenitud i pot ser veritablement considerat savi:

- *Autarquia* significa "bastar-se a sí mateix" i s'oposa tant a la dependència respecte als altres humans (dels qual hom no es pot fiar) com a la dependència tràgica respecte al destí o a l'inevitable (*thyché*). Per assolir-la cal conrear des d'una indiferència absoluta respecte al dolor, fins a la més total insensibilitat.
- *Ataràxia* vol dir "no pertorbació", "serenitat" o "pau espiritual" que només s'aconsegueix amb la reducció de les necessitats i amb la renúncia, acompanyada sovint del silenci (*aphasia*).

2. El cinisme antic

La paraula "cínic" deriva del mot grec *kinos* (gos), segurament perquè els primers cíncics es reunien al gimnàs del Gos a Atenes, on s'entrenaven els fills bastards –i per tant sense dret de ciutadania, ni herència– de la classe alta, però, a més, el gos a Atenes era considerat un animal brut i els cíncics van adoptar aquest nom també amb un afany de provocació, perquè pretenen fer una filosofia desencisada, realista i, en definitiva, antiplatònica. Si per a Plató la perfecció estava en les idees i en l'ànima, els cíncics són, en profunditat, antimetafísics i reivindiquen el cos com a única realitat existent. Els cíncics deriven dels socràtics menors, és a dir, dels deixebles de Sòcrates que, com Antístenes, un cop mort el mestre creuen que la filosofia només s'ha de basar en un gest de menyspreu cap al poder però no pot ser una activitat constructiva.

El cinisme, més que no pas una teoria, és un gest de menyspreu contra les convencions socials inevitablement hipòcrites. Si Sòcrates fou –en expressió de Plató– *el més just dels homes* la seva mort vindria a testimoniar que ja no podem confiar que la ciutat sigui capaç d'impartir justícia. Més aviat per als socràtics menors dels quals deriven els cíncics, el món és un espai de patiment i de combat (*ponos*) contra el tòpic,

contra la vulgaritat, contra la conversió de la moral en teatre. Per això, la resposta sàvia consisteix a aprendre a suportar el dolor, a no dissimular la misèria amb elaboracions culturals més o menys refistolades. Com el gos, la funció del filòsof és bordar, queixar-se, protestar, palesar amb la pròpia vida la distància que hi ha entre allò que teòricament es proclama i el que es fa realment. Els cíncics es caracteritzen per un menyspreu radical a la cultura, que consideren una forma de vanitat o d'hipocresia social, i per una reivindicació de la naturalesa que els serveix per desafiar les convencions socials.

L'esfondrament de la *polis* ajuda a desenvolupar el concepte d'*autarquia* del savi que després reprendran els estoics. L'autarquia significa, però, una àrdua lluita de l'home amb si mateix. No es tracta de fer el que hom vol, sinó de posar-se constantment a prova, de lluitar contra la tendència inevitable de tots els humans a fer el mínim esforç i a deixar-se anar.

Hi ha cíncics i cíncics...

Actualment es considera 'cíncic' un polític que se'n riu de les lleis i del seu propi programa electoral, o un empresari que acomiada treballadors per guanyar encara més diners. Avui el cinisme està al costat del poder. A l'antiguitat el cíncic era, en canvi, un individu altament moral sortit de les classes populars i que encarnava amb la força del seu gest la resistència a l'arbitrarietat dels poderosos.

El savi cíncic aprèn a enfortir el seu cos, a viure amb el mínim (segons la tradició Diògenes vivia en una bota vella entre les escombraries d'Atenes) i a menysprear les convencions, usant la *pharresia* (llibertat de paraula) contra el poder. La seva llibertat és estrictament interior: té alguna cosa de crida divina (com diví era el *daimon* de Sòcrates) i, per això mateix, el poder no l'hi pot robar. Del cinisme antic –format per molts autors i amb molts llibres– no ens han quedat gairebé textos, però sí una munió d'historietes i contes populars. Això no pot sorprendre: més que una tesi el cinisme antic fou un estil de pensament radical, marcat per la tendència a la transgressió.

La saviesa cíncica

Els cíncics no odiaven la vida sinó la submissió al poder. Segons Estobeu (*Flor.*, 121, 26), quan algú va comentar a Diògenes: 'Què n'és de penós això de viure!', el filòsof li respongué: 'No, en absolut, el que és un mal és malviure'.

Segons la tradició, el fundador de l'escola cínica, Diògenes, havia hagut de fugir de la seva ciutat nadiua, Sínope, per haver-se dedicat a falsificar moneda. El cinisme com a primera filosofia hel·lenística reivindicarà, fonamentalment, que tota cultura és en profunditat una falsificació: en societat es falsifiquen els instints, es falsifiquen els afectes i es falsifica la veritat com a conseqüència de la por. La transgressió cínica –i la dels estoics que en deriven– pretén reivindicar dues actituds centrals en tota la filosofia hel·lenística posterior. Per als cíncics cal viure d'acord a la natura reivindicant l'instint vital (perquè la natura és l'única superació possible de la cultura) i cal, a més, fer de la pròpia vida un testimoni de les creences perquè les idees són impotents per canviar el món i l'únic que ens resta, profundament necessari en tant que lliure i transgressor, és el gest vital transformador.

3. Pirró i l'escepticisme

Pirró fou segons la tradició, soldat amb Alexandre i a l'Índia va conèixer de primera mà els "gimnosofistes", (etimològicament: 'els savis nusos'), ascetes hindús que sorprenien els grecs pel seu autodomini, rigorós. Si bé aquest contacte cultural no basta per explicar la seva posició filosòfica, si que permet situar el fons relativista de la seva doctrina pel que té d'indiferència respecte a les opinions. Amb Pirró comença l'escepticisme antic (encara Montaigne i Pascal van emprar el mot 'pirronisme' per dir escepticisme i Descartes s'hi inspirà per al seu dubte metòdic que pretén superar l'escepticisme).

Pirró, com Sòcrates, no va escriure res, excepte potser un poema dedicat a Alexandre, però les seves tesis les coneixem per un text d'època romana: les *Hipotiposis pirròniques* de Sext Empíric. La paraula "skepsis" significa "recercar", "indagar", "observar curosament", perquè eren filòsofs que es dedicaven a recercar, a buscar: deien no saber res, però no pas que fos impossible saber res: per a ells totes les preguntes havien d'estar sempre obertes. De fet, s'anomenaven a sí mateixos «aporètics», que vol dir: "persones que no tenen opinió". La seva posició es pot resumir en dos mots "indiferència" i "suspensió (*epokhé*) del judici". La indiferència és la marca del savi. Entre la veritat i la falsedat, el savi s'ha de mantenir distant i impertorbable, perquè tot allò que ara és veritat pot esdevenir fals amb el temps. En tota situació el savi ha d'optar per l'*epokhé*, suspent el judici perquè mai no es pot estar segur de res perquè –com diu Pirró– "a qualsevol raonament se li pot oposar un altre raonament amb la mateixa força". *Perquè vivim en el món del probable i no del*

cert, el silenci i la suspensió del judici constitueixen el partit més segur. El silenci, la manca de determinació, l'acceptació callada de la possibilitat que les coses no siguin en absolut com nosaltres les havíem imaginat ha de ser considerat pel savi com el millor partit possible. Aquesta suspensió pot ser identificada amb un desig de superioritat imparcial, perquè la veritat no és fàcil, però també té alguna cosa de nihilisme impotent.

Hi ha quatre arguments clàssics a favor dels escèptics: la contradicció de les opinions probables, la regressió a l'infinit de tots els arguments, la necessitat d'axiomes in verificables per tal d'argumentar sobre qualsevol cosa i el cercle viciós en les definicions (que ens portaria a definir per exemple la "bondat" com "allò que és bo"...). Com que la naturalesa mateixa de les coses consisteix a ser "indiferents, inestables i indeterminades" el nostre coneixement haurà de tenir les mateixes característiques.

En certa manera l'escepticisme pirrònic pot ser considerat com un perspectivisme. Vist que les coses són segons la perspectiva en què apareixen i que les perspectives possibles sobre un mateix cos o sobre un mateix fet són totes possibles i totes insuficients, el millor és optar pel silenci (*aphasia*) i per la serenitat (*ataràxia*). Prescindint de la coherència dels seus arguments, perquè un escèptic coherent, hauria de dubtar també del seu propi escepticisme, l'escepticisme ha tingut una important posteritat com antídoto al dogmatisme i en aquest sentit ha estat reivindicat per molts teòrics de la ciència al llarg de la història.

4. L'Epicureisme

Epicur (341- 271) és potser el filòsof més significatiu del període. Havia nascut a Samos, fill d'uns colons atenesos i als divuit anys la mort d'Alexandre el sorprené a Atenes fent el servei militar. Allí dirigirà una escola, anomenada "el Jardí" regida per la màxima *viu amagat* amb una organització interna molt rígida que admeta indistintament homes i dones, lliures i esclaus en règim d'igualtat, basada en l'amistat. L'epicureisme propugna una ètica centrada en una individualitat joiosa i en la valoració de l'amistat, la sensibilitat i el cos com a valors supremes. Reivindica un eudaimonisme (és a dir una teoria de la felicitat) que ell identifica amb el plaer, (*hedoné*), que se sustenta sobre la relativitat del dolor, i sobre l'exaltació de l'amistat contraposada a la política. La felicitat és un estat afectiu del cos que demana *autarquia* (autosuficiència) i *ataràxia* (serenitat) com a elements principals però que no es pot aconseguir sense un

domini del cos i del desig perquè la infelicitat neix d'un desig sense mida que acaba essent desig de no-res.

En aquest sentit l'epicureisme és la primera filosofia que proposa un humanisme integral. Materialista i adversari de Plató –que negava la possibilitat del Bé i de la Felicitat en el món sensible– Epicur fa una defensa del cos i del plaer en què la saviesa prudent (*frònesi*) és alhora la condició i el resultat de la vida feliç. Precisament per això arriba a proposar, en la *Carta a Pitocles* que cal fugir de la cultura. Hi ha dues explicacions possibles a aquesta recomanació. D'una banda, la cultura és el nivell de l'abstracte i, per tant, del fals; de manera que aquesta hipòtesi l'acosta al cinisme. "Cultura" vol dir que es produeix alguna cosa que no està en la natura i, per tant, la cultura –en tant que entitat abstracta– ens introdueix en el nivell de la falsificació.

D'altra banda, la cultura implica una certa idea de "superació" (o si es prefereix d'abolició) de tot l'anterior –i específicament de la natura– mentre que Epicur considera que, estrictament, res no supera mai res, simplement cada cosa i cada experiència és "diferent" però no superior.

Els epicuris eren porcs?

Va ser Ciceró el primer a parlar dels epicuris com a "porcs". Ciceró era un filòsof i orador romà eclèctic: assumia totes les filosofies gregues excepte el materialisme i l'epicureisme. Passa molt sovint que quan se sent la paraula "plaer" alguns ja s'imaginen orgies... Però a Grècia, els epicuris tenien fama de molt moderats i consta que Epicur condemnava totes les farteres i només bevia pa, aigua i formatge en dies de festa. Perquè abans de gaudir cal, com a mínim, no patir. Aprenent a moderar els desigs, ens ensenya Epicur, no patirem tant si no assolim tota la satisfacció.

4.1. El tetrafarmacon

Per a Epicur el món està malalt d'angoixa i de buidor; per això la seva filosofia es presenta com un "quàdruple remei" (*tetrafarmacon*), un medicament que vindria a ser com una mena de resum de la seva religió laica: només l'home que sàpiga aplicar-lo serà l'autèntic savi. El *tetrafarmacon* es resumeix en una coneguda fórmula i és també una recepta contra el malestar d'una vida pessimista i grisa. Epicur defensa com a principis del seu sistema filosòfic aquestes tesis bàsiques:

1. *Els déus no són a témer.*
2. *La mort és una ficció.*
3. *El plaer és fàcil d'aconseguir.*
4. *El mal es pot suportar amb valentia.*

Que els déus no són a témer significa que existeixen però no estan barrejats amb la vida humana i, per tant, no serveix de res oferir-los pregàries o demanar-los res. Simplement els divins són "àtoms feliços" que no coneixen la pertorbació; que en definitiva és un estat incompatible amb la perfecció divina. Com que els déus viuen en una altra dimensió, no poden escoltar les nostres súpliques o sentir el nostre dolor. Quan Epicur proposa als seus deixebles que es tracta de viure "*com un déu entre els homes*" està indicant que es tracta de viure segons un model d'indiferència, sense fer ni patir injustícies.

La mort és una ficció també perquè, en definitiva, tots els cossos no són altra cosa que agregats d'àtoms. Morir, com viure, és quelcom, que farem infinites vegades precisament perquè els àtoms es barregen sense ordre ni concert infinitament. Els nostres àtoms s'han barrejat d'infinites maneres i ho continuaran fent eternament, per tant, tenir por a la mort és insensat. Epicur sap prou bé que el poder de les religions i dels poders autoritaris rau en la seva administració de la por a morir. Per això dirà que *davant la mort vivim com en una ciutat sense muralles* (insegura). Però un epicuri no té por a morir perquè tampoc no ha tingut por a extreure tot el suc a la vida: en aquest sentit seria un individu superior, dedicat a l'únic que en definitiva és important, el gaudi d'un mateix.

El plaer epicuri és el tema més malcomprès (i difamat) en tota la seva filosofia i per això hi dedicarem l'apartat següent, però en tot cas cal assenyalar que Epicur és clarament utilitarista: el plaer que cal buscar és el que no provoqui després un dolor més brutal i desesperat. No és el plaer exhibicionista i provocador del cínic, sinó el plaer tranquil de la vida íntima viscuda en amistat i sense angoixa.

Finalment el món es pot suportar precisament perquè podem aprendre a viure amb el natural i necessari, dominant el nostre desig. Unint el natural i l'útil segons ens proposa la tradició epicúria podrem assolir una felicitat duradora.

La tradició escolar antiga afirmava que el mateix Epicur fou una persona de

salut fràgil i d'aquesta manera se'ns vol donar a entendre que la felicitat no depèn del cos, sinó de la nostra actitud davant el dolor del món

4.2. El plaer epicuri

Epicur és materialista i, per això mateix, adversari de Plató. No podem esperar la felicitat del més enllà del món perquè, senzillament, aquest més enllà no existeix. Els humans s'han de fer feliços a sí mateixos, sense esperar res de fora i ni tan sols de la societat. La felicitat depèn del plaer en tant que bé natural i l'ètica no proposa altra cosa que buscar el plaer sàviament, és a dir, calculant a la manera utilitarista quina és la millor forma de gaudir.

Epicur vincula el plaer a la satisfacció del que és natural i necessari en l'home i el dolor a la creació de necessitats no-naturals i no-necessàries. Com diu ell mateix: "*no hi ha res de suficient per a qui considera que el suficient és poc*". El plaer ha de ser sàviament governat: d'aquí la necessitat d'aplicar un càlcul per eliminar tot desordre que finalment només produiria dolor. Del que es tracta no és de cercar l'acompliment de tots els nostres desigs, que ens portaria a una espiral inacabable, sinó d'aprendre a viure amb "el natural i necessari", eliminant el desig autodestructiu. En aquest sentit la riquesa prové d'un llarg aprenentatge i de l'autodomini de les nostres passions (construït a través de la meditació al Jardí i en la comunitat epicúria). El qui comprèn el sentit de la vida actua amb *frònesi* (saviesa) i no es deixa dominar per l'impuls o la immediatesa. Aprendre la serenitat en la vida implica negar-se a competir i gaudir de l'únic temps que realment existeix: el present. Fugir de la política i cercar l'amistat és triar la millor forma de saviesa perquè l'amistat viu en el concret i deixa al marge o aboleix el poder; d'aquí que al Jardí no es fes distinció entre homes i dones o entre lliures i esclaus: si es tracta de ser savi, les categories jurídiques i polítiques no tenen cap sentit.

5. Els estoics i l'ordre de les coses

L'estoïcisme és una derivació del cinisme. El nom de l'escola deriva del lloc on es reunien: un pòrtic (en grec *stoa*) del mercat a Atenes; el seu fundador, Zenó de Citium, havia estat deixeble del cínic Crates i se'n va separar perquè considerava que la *pharresia* (llibertat de paraula) i els excessos exhibicionistes dels cínic eren incompatibles amb l'esforç de coneixement de la pròpia ànima que demana sotmetre's

a la raó. Conservem pocs testimonis de l'escola a Grècia, però va tenir un gran èxit a Roma i ens ha arribat sobretot a través de filòsofs de l'època imperial (Epictet, Sèneca, Marca Aureli). Com els cíncics, els estoics també es proposen "viure d'acord amb la natura" però el seu concepte de natura es vincula a un Ordre còsmic que no és absurd, sinó que manifesta un cert equilibri interior.

Els estoics com a col·lectiu són sovint vinculats a la reflexió sobre el destí i la providència, però aquests dos conceptes que no s'han de confondre mai i són profundament diferents. Creien que el destí és cec i impersonal però que hi ha una providència benevolent i personal. Per això quan habitualment es vincula el la reflexió sobre el plaer a l'escola epicúria i la reflexió sobre el dolor a l'estoïcisme s'està practicant un reduccionisme exagerat. Per trist i anguniós que pugui ser el destí personal, això no autoritza l'estoic a blasmar el món o la societat. Aquesta és la seva diferència bàsica respecte als cíncics.

Un dels temes fonamentals de l'estoïcisme, i possiblement herència del cinisme, és el de les dues races dels homes: hi ha d'una banda els no-avisats, o vulgars (els pauloi) enemics entre si, dissortats sempre i oposats als déus i per altra banda els savis, "rics i àdhuc riquíssims" perquè han aconseguit viure tranquils i en pau: no és que els savis siguin –com vol el tòpic– rics en virtut, sinó perquè tota la seva vida consisteix en una mena de celebració joiosa. Això d'entrada pot semblar estrany perquè atempta a una imatge molt tradicional de l'estoïcisme, la del tòpic que considera l'estoic com un individu capficat per la meditació sobre el dolor. Però és que per als estoics tot el que succeeix sobre la terra, tant en bé com en mal, és exactament igual de logos (raó).

Per als estoics, la filosofia és com un ou:

La lògica és la closca

La física és la clara

L'ètica és el rovell

I també com el cos humà:

La lògica és l'esquelet: tracta del benpensar i aguanta el cos

La física és la carn: tracta del benorganitzar i del lloc de cada cosa

L'ètica és l'ànima: tracta del benviure

Cíncics i estoics tenen en comú el fet de bescantar l'home ximple (el *paulos*) que es destrueix ell tot sol per la seva mateixa beneiteria, sigui perquè viu sotmès al seu

desig insensat, o perquè cerca una beatitud ingènua. La raó segons els estoics no ens porta només coses bones sinó també dolentes i només els *pauloi* poden imaginar-se una vida sense barreja d'unes i altres. Segons els textos antics, l'autèntica doctrina estoica consisteix a assumir que la raó és també passió i que el bé i el mal són inseparables de manera que cal fer la mateixa cara a l'un que l'altre per comptes de lamentar-nos quan som dissortats i envanir-nos quan som feliços. D'aquí un dels tòpics estoics, el conegut *dictum* de Filemó que diu: "El savi mai no es fa preguntes" (Stoicorum Vetera Fragmenta, SVF, III, 642). El savi estoic no necessita raonar: simplement "sap" que les coses són com són i ho assumeix.

Aquesta idea de la indiferència davant el bé i el mal s'ha de traslladar també al camp del coneixement. Hi ha tant *logos* en la ciència (els estoics utilitzen sistemàticament el mot "episteme") com en la passió cega i aquesta dualitat –revolucionària si es compara amb tota la filosofia grega precedent – és una dada que mai es pot passar per alt per entendre l'actitud estoica davant la vida. En definitiva, per comprendre el moviment estoic cal acceptar que el món del *logos* no inclou només el racional, i que la seva comprensió no necessàriament ens ha de fer feliços. Hi ha també una racionalitat en el dolor, en el mal, en la misèria de la condició humana que el savi ha d'assumir: el que pretén la filosofia estoica és mostrar-nos que el desordre forma part de la vida i tornar-nos "avisats", entesos, no pas enganyosament bons. L'estoïcisme grec no proposava, doncs, abolir les passions –cosa impossible segons la natura– sinó assumir-les amb indiferència (*apathia*); el premi o el càstig moral són finalment irrellevants quan del que es tracta és d'estar bé amb un mateix. La virtut estoica surt, doncs, del reconeixement de les lleis de la natura i no d'un enfrontament estèril amb el món. Un estoic treu la seva força moral interior precisament de l'acceptació d'aquest caràcter inevitable de les coses naturals que mai no són com els nostres desigs ingenus voldrien fer-les.

5.1. Ciutadans del món

La idea que el món és una unitat i que tots els humans som germans no neix en l'àmbit grec sinó en el cristianisme; resulta, doncs, molt més tardana. Per als grecs la distinció entre ells i els bàrbars, entre homes i dones, o entre lliures i esclaus, és una dada assumida que només Epicur va gosar posar en dubte. Però correspon a l'estoïcisme la primera afirmació d'un ideal universalista (o *ecumènic*). L'esfondrament de la Ciutat-Estat fa que calgui replantejar la necessària sociabilitat humana. Des dels

sofistes i des d'Aristòtil s'assumia en el pensament grec que els homes han de viure junts; però ara a partir de l'Imperi la qüestió és que han de viure "units", que no vol dir exactament el mateix. Amb la pèrdua de l'autonomia de la *polis*, el problema de la sociabilitat s'havia tornat central. Per als cíncics en la societat habita la mentida i, per això, en prescindeixen i es consideren apàtrides. Els epicuris, per la seva banda, es refugien al *Jardí*. Els estoics, en canvi, proposen una ciutadania universal de la qual participen, fonamentalment, els savis.

L'eclèctic romà, Ciceró resumeix al *De Republica* (III,33) la concepció estoica de la llei cosmopolita: "La veritable llei és la recta raó que correspon a la natura, present en tots, immutable, eterna que per les seves exigències ens crida al deure i per les seves prohibicions impedeix la falta"

La ciutadania universal només s'assoleix seguint les lleis de la naturalesa, no les lleis polítiques perquè, al cap i a la fi, mai no hi haurà cap constitució política que faci impossible el conflicte. En aquest sentit tots els savis formen ja part de l'*ecumene* perquè són lliures en la mesura que reconeixen la realitat i no recorren a l'autoengany passional. Per tal d'arribar a la "Gran ciutat" (*megalópolis*) els tribunals són inútils, el que cal es tractar tots els homes d'una manera igual –sigui quin sigui el seu origen–, sotmetent-se a la raó i no al poder polític.

V.- Resum

En la filosofia hel·lenística, més que un esforç de "raó pura" trobem una reflexió profundament arrelada en la vida. Més que no pas una preocupació per la veritat en abstracte, el que agrupa projectes com el dels cíncics, els escèptics, els epicuris i els estoics és la necessitat de trobar una "força" vital, una saviesa quotidiana que ens permeti no només fer-nos "amics de la saviesa" (en grec *filo/sofos*) sinó assolir algunes certeses molt concretes per actuar com a savis i homes avisats en un món on manquen les grans veritats i on la brutalitat del poder i la crisi de la polis s'experimenta a diari. La filosofia hel·lenística no es pot comprendre sense tenir ben present l'element de *desencantament del món* i de *consciència de la feblesa humana* que porta aparellada.

Amb Alexandre l'àmbit de la cultura grega s'havia fet més extens i arribava fins les fronteres de l'Índia. Però pel camí s'havien perdut, com a mínim, tres elements espiritualment crucials. L'home grec se sentia més petit a mesura que el món hel·lènic es tornava incomparablement més gran. A més era depenent d'un poder polític que ni

veia ni –encara menys!- no podia controlar. I, finalment, s’havia trencat el fil que lligava amb una tradició i amb uns déus que, després de la crítica racionalista de la sofística i de la irrupció del platonisme, havien perdut també el lligam amb la natura. *Els filòsofs anteriors (dels sofistes a Aristòtil) interpretaven el món des de l’home. En canvi els escèptics, els cíncics, Epicur, etc. interpreten l’home des del món* i saben que aquest seu món està en crisi. Els canvis que les conquestes d’Alexandre van provocar en la cultura grega i la brutalitat dels seus successors van conduir a un individualisme i a un neguit ètic que avui, sota el poder de la tècnologia i de la globalització, comprenem prou bé, perquè també estan en crisi les nostres certeses.

El que ens interessa avui de l’ètica hel·lenística no és tant recollir els termes del seu discurs estricte, sinó la seva actitud, la seva resposta –sovint provisional– al desconcert moral d’un món en crisi. La possibilitat de dominar el dolor, la necessitat d’aconseguir el plaer moderant el desig, el desconcert i la ràbia nihilista i la difícil recerca de l’equilibri personal en un món individualista són circumstàncies que la nostra postmodernitat pot identificar, encara, malgrat els segles, perquè potser formen part en profunditat. de la natura humana.

EXERCICIS D’AUTOAVALUACIÓ

VI.- Exercicis amb solucionari

VI.I.- Vertader o fals

- 1.- La filosofia hel·lenística comença a la mort d’Alexandre Magne.
- 2.- Per a la filosofia hel·lenística no té sentit fer una ‘sàvia tria’ sobre la manera de viure.
- 3.- Per a la filosofia hel·lenística la saviesa equival a la serenitat de l’ànima.
- 4.- Epicur proposava als seus deixebles ‘viure com un déu entre els homes’.
- 5.- La frònesi epicúria prové d’optar per els impulsos primaris.
- 6.- El plaer epicuri és agitat
- 7.- Per als epicuris la felicitat personal és més important que la cultura
- 8.- Els estoics creuen en un destí personal
- 9.- Per als estoics l’ètica és el rovell de l’ou de la filosofia
- 10.- L’ideal universalista o ecumènic neix amb els estoics.

Respostes (1) V (2) F (3) V (4) V, (5) F, (6) F, (7) V, (8) F, (9) V, (10) V.

VI. II.- Qüestions breus:

- 1.- Explica la diferència entre 'savi' i 'ciudadà' en la societat hel·lenística. Per què és significativa?
- 2.- Què significa 'autarquia'?
- 3.- Què significa 'ataràxia'?
- 4.- En què consisteix la 'pharresia' cínica?
- 5.- En què el 'tetrafarmacon' epicuri?

Respostes: **(1)** El savi és l'home superior, el que cerca el sentit de les coses, en canvi els ciutadans són una multitud amorfa. És significatiu perquè la filosofia hel·lenística s'adreça a la saviesa (minoritària) i no a fer una ciutadania conscient. **(2)** Autarquia és 'bastar-se a si mateix', per assolir-la cal un cert grau d'insensibilitat. **(3)** Ataràxia és, conjuntament amb l'autarquia, la condició de la saviesa. Consisteix en la 'no pertorbació i la 'pau espiritual'. **(4)** Pharresia és la 'llibertat de paraula' del cínic amb què expressa el seu menyspreu per les convencions socials. **(5)** Tetrafarmacon és el 'quàdruple remei' que proposa l'epicureisme a partir de la convicció que el món està malalt.

Textos per al comentari

1.- Comenta aquesta frase de l'estoic Crisp i explica quines característiques generals del pensament hel·lenístic s'hi reflecteixen: *"Tot el món és boig, és insensat, impiu, injust i viu la pitjor de les sorts, la màxima de les desgràcies. La nostra vida no pot ser superada en vici i calamitats i si ella pogués parlar diria, com Heracles "De mals n'estic ple, ja no hi ha lloc per a més".*

Resposta: en aquest text caldria parlar del pessimisme, de la crisi cultural del món grec i de la centralitat de l'ètica en les preocupacions de l'època de la recerca de solucions individuals per tal de recuperar l'equilibri emocional. Els concepte de filosofia com a medicina de l'ànima, de saviesa i d'ataràxia són adients al text.

2.- Diògenes Laerci a les seves *Vides dels filòsofs més il·lustres* (llibre IX) ens ha tramès aquesta anècdota sobre l'escèptic Pirró. Llegeix-la i posa-la en relació a l'actitud del savi segons els filòsofs del període hel·lenístic: *"Posidoni explica sobre ell la història següent: anant pel mar els seus companys de viatge estaven afligits per la tempesta; només ell tot sol, mantenia el seu ànim fort i, mostrant-los un porquet que continuava menjant tan tranquil, els digué que el savi ha de mantenir aquesta indiferència".*

Resposta: en aquest text apareixen les idees d'autodomini i d'indiferència davant els atzars del món, que són la marca del savi.

3.- Segons Epicur (Escoli a la *Màxima capital* nº 29) hi ha desigs naturals i necessaris, com l'aigua quan estem assedegats, desigs naturals i no necessaris com els aliments exquisits i desigs ni naturals ni necessaris, com les corones o l'erecció d'estàtues. Posa en relació aquesta triple divisió dels desigs amb les característiques del pensament hel·lenístic segons Hadot.

Resposta: caldria assenyalar que la filosofia hel·lenística és una manera de viure reflexivament segons els principis d'autarquia i ataràxia. La filosofia hel·lenística es vol una praxi vital i no només una teoria.

VIII.- Material didàctic en suport web i bibliografia.

1) Suport web:

Un text clàssic de Pierre Hadot sobre les escoles hel·lenístiques: *'Elogi de la Filosofia Antiga'* (en català): <http://www.alcoberro.info/planes/hadot1.htm>

Introducció al cinisme (en català):
<http://www.alcoberro.info/planes/cinics.htm>

Escepticisme - Wikipedia (en català):
<http://ca.wikipedia.org/wiki/Escepticisme>

Introducció a Epicur (en català):
<http://www.alcoberro.info/planes/epicur.htm>

Estoïcisme - Wikipedia (en català):
<http://ca.wikipedia.org/wiki/Esto%C3%AFcisme>

Una introducció molt elemental a l'ètica hel·lenística (en castellà):
http://portales.educared.net/wikiEducared/index.php?title=La_filosof%C3%ADa_helen%C3%ADstica

Introducció i vocabulari d'ètica hel·lenística (en castellà):
<http://www.e-torredebabel.com/Historia-de-la-filosofia/Filosofiagriega/Filosofiahelenistica/Principal-FilosofiaHelenistica.htm>

Estoïcisme - Wikipèdia (en castellà):
<http://es.wikipedia.org/wiki/Estoicismo>

Epicureisme - Wikipedia (en castellà):
<http://es.wikipedia.org/wiki/Epicure%C3%ADsmo>

Cinisme - Wikipedia (en castellà):
http://es.wikipedia.org/wiki/Escuela_c%C3%ADnica

2) Bibliografía

Chiessara, Maria Lorenza (2007): *Historia del escepticismo antiguo*. Madrid, Siruela.

Hadot, Pierre (1998): *¿Qué es filosofía antigua?* Madrid, Fondo de Cultura Económica.

Hadolt, Pierre (2006): *Ejercicios espirituales y filosofía antigua*. Madrid, Siruela.

Long, A.A. (2004): *La filosofía helenística: estoicos, epicureos, escépticos*. Madrid, Alianza.

Nussbaum, Martha C. (2003): *La terapia del deseo. Teoría y práctica de la ética helenística*. Barcelona, Paidós.

Onfray, Michel (2008): *Les savieses de la Antiquitat. Contrahistòria de la filosofia, I*. Barcelona, Edicions del 1984.

GLOSSARI - FILOSOFIA HEL·LENÍSTICA

Ataràxia (1.2): “no pertorbació”, “serenitat” o “pau espiritual” que només s’aconsegueix amb la reducció de les necessitats i amb la renúncia, acompanyada sovint del silenci (*aphasia*). És una condició per a la vida del savi en la filosofia hel·lenística.

Autarquia (1.2): En grec: “bastar-se a sí mateix”. S’oposa tant a la dependència respecte als altres humans (dels qual hom no es pot fiar) com a la dependència tràgica respecte a l’inevitable (*thyché*). Per assolir-la cal conrear una indiferència absoluta sobre el món.

Cinisme (2): Escola hel·lenística derivada dels socràtics menors que concep la filosofia com un combat (*ponos*) per l’autodomini i contra la misèria moral que és a parer seu la característica central dels humans i considera que la filosofia és un gest d’insubordinació.

Epicureisme (4): Escola fundada per Epicur de Samos (341- 271), que reivindica el plaer moderat y el càlcul racional com a ideal de vida. Es fonamenta en la recerca de l’autarquia i l’ataràxia i concep la filosofia com a teràpia de l’ànima

Escepticisme (3): Escola hel·lenística que reivindicava la impossibilitat del coneixement perfecte i el dubte com a actitud vital del savi, perquè tot el que sabem és només probable. S’anomenaven a sí mateixos *aporètics*, (“persones que no tenen opinió”).

Estoïcisme (5): Escola hel·lenística derivada del cinisme, que reflexionava sobre el destí i la providència. Creien que el destí és cec i impersonal però que hi ha una providència benevolent i personal. El savi ha de regir-se per l’autocontrol en un món dolorós.

Teràpia de l’ànima (1.1): Funció de la filosofia segons les escoles hel·lenístiques. En un món de dolor, la filosofia ha d’exercir una funció medicinal: curar-nos l’angoixa del viure, a través d’una ètica de l’autodomini que està només a l’abast de l’autèntic savi.